

УДУ 811.161.1'373.43

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ЕМОЦІЙНОСТІ ТА ЕКСПРЕСИВНОСТІ В СТРУКТУРІ СЛОВА

Світлана Помирча
кандидат філологічних наук, доцент
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ Донецької області, Україна
swenlanapom@gmail.com

Тамара Бєльська
магістрантка факультету ПВПК
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ Донецької області, Україна

Анотація. У статті проаналізовано лексичний експресивний склад, вибудованого на принципі антропоцентризму й активно вживаного в його первинній та вторинній експресивних функціях. Зазначено про наявність універсальних і національно-специфічних рис у позначенні конкретних фрагментів картини світу. Актуальність цієї проблеми полягає у тому, що емоційно-експресивна лексика є важливою у вивченні лексичного складу мови в цілому та під час ознайомлення студентів із розділом «Лексикологія» на заняттях зокрема. Для досягнення поставленої мети необхідно, по-перше, здійснити семантичний аналіз забарвленої лексики в літературі другої половини XVI ст., по-друге, з'ясувати функції емоційно-експресивної лексики в українській літературі 80-90-х років XVI ст.. Практичне значення статті полягає в тому, що результати статті можуть бути використані на факультативних заняттях, засіданнях мовного гуртка та у викладанні курсів лексикології, аналізу тексту, стилістики тощо у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: лексичний експресивний склад мови, мовна картина світу, концептуальна картина світу, стилі мовлення.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Давня література, зокрема твори кінця XVI ст. не були предметом активного дослідження лінгвістів, хоча мова літератури цього періоду багата на стилістичні засоби й прийоми. Вибір лексичного шару з емоційно-експресивним компонентом зумовлений продуктивністю такої лексики, характеризується семантичною і структурно-граматичною різноманітністю, значним конотативним потенціалом. Така лексика є особливо цікавою також у площині мовної й концептуальної картин світу. У лексичному складі української літературної

мови є чимало й таких слів, які виражають різні почуття — радості, гніву, горя, захоплення, а також емоційну оцінку осіб, подій, різноманітних предметів і явищ дійсності (щастя, сум, кохання, рідний, щирий, поганий, бридкий). Вони й становлять у ньому специфічний різновид експресивної лексики. У переважній більшості експресивні слова належать до фонду загальноновживаної лексики, складаючи в ньому окрему стилістично забарвлену групу.

Експресивна лексика може вживатися в усіх функціональних стилях літературної мови, проте найактивніше використовується вона в художньому й публіцистичному мовленні, в ораторському й розмовно-побутовому. Образність, емоційне забарвлення певних категорій слів виступають як одна з неодмінних умов глибокого впливу на співрозмовника, чим і визначається більша поширеність експресивної лексики саме в тих стилях літературної мови, яким у більшій чи меншій мірі властива саме така функція.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Цілковито природно склалося так, що експресивно нейтральна (номінативна) лексика української мови (як загальноновживана, так і термінологічна) вивчалася значно активніше (праці Д. Х. Баранника, І. К. Білодіда, А. А. Бурячка, В. С. Ващенко, В. О. Винника, С. І. Головащука, Л. Л. Гумецької, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонка, М. А. Жовтобрюха, Г. П. Їжакевич, В. С. Калашника, В. Л. Карпової, І. М. Кириченка, В. Т. Коломієць, В. І. Кононенка, М. П. Кочергана, Л. А. Лисиченко, Л. І. Мацько та інших учених), ніж виявлення складу й аналіз експресивного лексичного фонду, який не був об'єктом спеціального монографічного висвітлення.

Аналізована лексика як особливе та специфічне явище української літературної мови принагідно досліджувалася із соціолінгвістичного (В. М. Русанівський, Л. О. Ставицька, В. А. Чабаненко, О. Г. Тодор та ін.), лексикологічного (М. А. Жовтобрюх, Л. П. Жаркова, Г. М. Сагач, О. О. Тараненко та ін.), національно-культурологічного (С. Я. Єрмоленко, Н. М. Сологуб, А. К. Мойсієно, І. В. Кононенко та ін.), стилістичного (В. С. Ільїн, В. С. Калашник, В. П. Ковальов, В. А. Чабаненко, Л. О. Пустовіт та ін.) поглядів. Наявні досягнення експресології – новітньої спеціальної

галузі мовознавства, яка сформувалася в межах антропоцентричної парадигми, поки що не дають підстав уважати, що всі проблеми, пов'язані з експресивністю, уже розв'язані. Найменш дослідженою залишається семантика українського експресивного слова та його функціональні особливості.

Лексична експресивність належить до найпродуктивніших, оскільки основне навантаження вербального вираження почуттєвих інтенцій мовця, пов'язане із суб'єктивним баченням і оцінюванням фрагментів картини світу, виконують лексичні одиниці та їхні лексико-семантичні варіанти. Маркований лексичний шар орієнтований не на номінацію типових денотатів, а на те, щоб виділити окремі об'єкти серед низки подібних, передати їхні особливості на тлі однотипних. Значущість експресивів для носіїв мови виявляється лише в певний конкретний період комунікації або зумовлюється мовленнєвою ситуацією, інтенціями мовця.

У сучасному мовознавстві існують різні підходи щодо витлумачення категорії експресивності. У роботі вона кваліфікується як семантична суперкатегорія, як феномен мови та мовлення, що становить поєднання статичних та динамічних явищ, пов'язаних із внутрішніми (поняттєвими) і зовнішніми (функціональними) аспектами дослідження експресивних лексичних одиниць. Експресивність слова як сукупність його семантико-функціональних ознак реалізується насамперед через експресивну функцію мови. Виконуючи одночасно дві функції, експресивне слово перебуває у зв'язках із денотацією і широким спектром аксіологічних, емотивних, образних, модальних інтенцій мовця, які репрезентують конотативний та образний макрокомпоненти його семантики.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті дослідити особливості маркованої лексики, яка є безпосереднім виявом експресивності мови, реалізація якої пов'язана зі специфічними рисами, ознаками, властивостями предметів і явищ, що певним чином відображаються в семантиці слова, закріплюються за окремими звуковими комплексами та виступають стійкою основою відтворення аксіологічних висновків та емоційних станів мовців.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Виділена експресивна функція слова не може вступати в субординаційні відношення з номінативною та іншими функціями, оскільки їхня ієрархічна система не

передбачає поділу на важливіші, соціально значущіші та другорядні, додаткові, «нижчі». Будь-яка функція взаємодіє з іншими, вони доповнюють одна одну. Важливість кожної з них буває різною в конкретних комунікативних актах, що зумовлюється низкою як мовних, так і позамовних чинників. Аналіз лексичного експресивного складу, вибудованого на принципі антропоцентризму й активно вживаного в його первинній та вторинній експресивних функціях, дозволяє говорити про наявність універсальних і національно-специфічних рис у позначенні конкретних фрагментів картини світу.

У житті людини значення позитивних і негативних емоцій однаково важливе. І ті й інші пов'язані з усвідомленням своїх потреб і з їх задоволенням. Те, що створює насолоду, часто змушує нас прагнути цього об'єкта і намагатися виконати діяльність так, щоб здобути задоволення. Те, що пов'язане з неприємними переживанням також змушує певним чином організувати свою поведінку, боротися проти того, що викликає незадоволення.

Позитивний і негативний характер емоцій. У багатьох працях із психології підкреслюється властива емоціям «полярність». Під позитивними чи негативними емоційними переживаннями в сучасній психології розуміють певне ставлення людини до дійсності, до навколишнього середовища, до результатів своєї діяльності. Це суб'єктивне, особистісне ставлення. Виникнення приємних чи неприємних переживань залежить не тільки від характеру зовнішніх впливів, а й від потреб конкретної людини, від індивідуальних здібностей, інтересів, звичок, стану організму.

Різні емоційні стани людини, її складні моральні, інтелектуальні та естетичні почуття можуть бути зумовлені не тільки безпосереднім впливом на нервову систему явищ дійсності. Вони виникають також у процесі спілкування людей за допомогою умовних подразників, слів. Процес перетворення тимчасових нервових зв'язків на словесні сигнали відбувається за основними законами вищої нервової діяльності, ш законами іррадіації, концентрації та взаємної індукції нервових процесів. Ми часто спостерігаємо в повсякденному житті випадки, коли, наприклад, одержана словесна інформація про якісь події викликає у людини емоційну реакцію - вона радіє, виражає задоволення або тривожиться.

Емоції поділяються на прості, що є безпосереднім відображенням взаємовідношень людини з тими чи іншими об'єктами, і складні, в яких це відображення має опосередкований характер. За силою, характером вияву і стійкістю серед емоцій вирізняються афекти і настрої.

До складних емоцій належать інтерес, здивування, радість, страждання, горе, депресія, гнів, відраза, зневага, ворожість, страх, тривога, сором тощо.

За змістом виділяють насамперед моральні, інтелектуальні та почуття. Деякі з них можуть набирати характеру пристрастей.

Вияв емоцій і почуттів значною мірою залежить від вихованості, рівня культури особистості, традицій та звичаїв. Це особливо позначається на виявленні їх за допомогою зовнішніх засобів – мімічних виразних рухів. Внутрішній вияв відбувається відносно незалежно від соціальних чинників.

У мові й мовленні одним з основних засобів вираження емоцій є емоційно-експресивна лексика.

Експресивні слова мають низку специфічних рис та ознак, які лежать в основі критеріїв їхнього виділення й виступають вагомими чинниками розмежування нейтральної номінації й експресивної, з-поміж них: 1) експресивна функція, з якою співвідноситься лексична одиниця; 2) полікомпонентність семантичної структури; 3) наявність формальних ознак та неформальних показників експресивності слова; 4) особливості контекстуального оточення та ін.

До елементів контексту, чинників, що посилюють та увиразнюють емотивно-аксіологічні семантичні структури, актуалізують експресивний значеннєвий план, належать: 1) «присутність» у межах контексту суб'єкта мовлення, що виявляється у вживанні лексики, яка забезпечує емоційне оцінювання фрагментів картини світу; 2) уживання вигуків у поєднанні зі вказівними займенниками та частками; 3) лексичні повтори; 4) уведення експресивів до складу синонімічних рядів, антонімічних пар, градаційних та ампліфікаційних конструкцій, порівняльних зворотів, індивідуально-авторських метафор, трансформованих фразеологічних одиниць тощо; 5) типові синтаксичні позиції, у яких виступають передусім іменники-експресиви: звертання, означення, присудок; 6) стилістичне та семантичне контрастування експресивів у межах висловлення (контексту); 7) особливе інтонаційне оформлення, яке передбачає залучення паралінгвістичних засобів (жестів, міміки) у живому афективному мовленні.

Визначаючи критерії виділення експресивів та їхні межі, важливо враховувати, що лексична експресивність може бути не лише явищем мовним (системним, узуальним, інгерентним), а й мовленнєвим (ситуативним, тимчасовим, контекстуальним, адгерентним), і розрізняти експресивність двох видів: 1) експресивність мовлення та 2) експресивність мовних одиниць, а у зв'язку із цим і відповідно зміст понять «експресія» та «експресивність». Усі критерії виділення маркованих слів сконцентровані навколо трьох основних параметрів, які визначають стійкість експресивної семантики: лексико-семантичного, морфемно-семантичного та контекстуально-семантичного.

Ефективними у випадках розмежування експресивів та нейтральних слів є два методи – інтуїції та ідентифікації, які дозволили здійснити первинний збір лексичного матеріалу. Не менш важливими є й такі методи: дефініційного аналізу, що виявляє в семантичній структурі лексеми конотативний та образний макрокомпоненти, їхню співвіднесеність із денотативним; компонентного аналізу, який передбачає виділення інтегральних та диференційних, потенційних сем, виявлення ядерного та периферійного статусу емотивно-аксіологічних сем, розмежування різних типів конотативних структур лексичних значень експресивів; метод контекстуального аналізу, ефективність якого особливо помітна у випадках дослідження експресивів, значеннєві плани яких характеризуються багатокомпонентністю та дифузністю, а також залежністю від суміжних лексем.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, експресивність – складна, узагальнена, мовна, семантична категорія, яка належить до родових і виражає найзагальніші ознаки ряду конкретних, підпорядкованих їй видових субкатегорій; вона може втілюватися в одиницях різних рівнів, хоч їх значимість далеко не однакова. Основне навантаження вербального вираження експресивності беруть на себе одиниці лексико-семантичного рівня слова та їх лексико-семантичні варіанти.

Експресивність як семантична категорія і експресія як категорія функціональна характеризуються в межах антропологічної парадигми, вони завжди орієнтовані на людину, її емоційно-психічну та кваліфікативну сферу мовленнєво-мислительної діяльності і сигналізують про інтенції

суб'єкта мовлення, передають його ставлення до позначуваного і впливають на адресата силою почуттів та афективних станів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика / Н.І. Бойко: Семантичний лексикографічний і функціональний аспекти. – Ніжин: Аспект – Поліграф, 2005. – 550 с.
2. Бурячок А.А. Оцінна лексика в українській літературній мові / А.А. Бурячок // Українське усне літературне мовлення. – К. : Наук. думка, 1967. – С. 76 – 83.
3. Бойко Н.І. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові / Н.І. Бойко // Мовознавство. – 2002. – № 2 / 33 – С. 10 – 21.
4. Матвеева Т.В. Лексическая экспрессивность в языке / Т.В. Матвеева. – Свердловск: Изд-во Урал.гос. ун-та, 1986. – 91 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Boyko N.I. Ukrainian expressive vocabulary / N.I. Boyko: Semantic lexicographical and functional aspects. – Nizhyn: Aspekt – Poligraf, 2005. – 550 p.(in Ukrainian)
2. Buryachok A.A. Estimated vocabulary in Ukrainian literary language / A.A. Buryachok // Ukrainian oral literary speech. – K. : Nauk. dumka, 1967. – P. 76 – 83.(in Ukrainian)
3. Boyko N.I. Types of lexical expressivity in Ukrainian literary language / N.I. Boyko // linguistics. – 2002. – № 2 / 33 – P. 10 – 21. (in Ukrainian)
4. Matveeva T.V. Lexical expressivity in language / T.V. Matveeva. – Sverdlovsk: Izd-vo Ural.gos. un-ta, 1986. – 91 p. (in Russian)

ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИКИ ЭМОЦИОНАЛЬНОСТИ И ЭКСПРЕССИВНОСТИ В СТРУКТУРЕ СЛОВА

Светлана Помирчая

кандидат филологических наук, доцент

ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»,

г. Славянск Донецкой области, Украина

swenlanapom@gmail.com

Тамара Бельская

магистрантка факультета подготовки учителей начальных классов

ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»,

г. Славянск Донецкой области, Украина

Аннотация. В статье проанализировано лексический экспрессивный состав, выстроенного на принципе антропоцентризма и активно употребляющего в его первоначальной и вторичной экспрессивной функциях. Говорится, также, про наличие универсальных и национально-специфических особенностях при назывании конкретных фрагментов картин мира. Актуальность этой проблемы основывается на том, что эмоционально-экспрессивная лексика есть важным при изучении лексического состава языка в целом и во время ознакомления студентов с разделом «Лексикология» на занятиях в частности. Для достижения поставленной цели необходимо, во-первых, осуществить семантический анализ специальной лексики в литературе второй половине XVI в., по-вторых, выяснить функции эмоционально-экспрессивной лексики в

украинской литературе 80-90-х годов XVI в.. Практическое значение статьи основывается на том, что результаты ее могут быть использованы на факультативных занятиях, заседаниях лингвистического кружка и во время преподавания курсов лексикологии, лингвистического анализа текста, стилистики и т.д. в ВУЗе.

Ключевые слова: лексический экспрессивный состав языка, языковая картина мира, концептуальная картина мира, стили речи.

PECULIARITIES OF SEMANTICS OF EMOTIONALITY AND EXPRESSIVENESS IN THE STRUCTURE OF A WORD

Svitlana Pomyrcha

Candidate of Philological Sciences, the Associate Professor

SHEE “Donbas State Pedagogical University”

Sloviansk Donetsk region, Ukraine

swenlanapom@gmail.com

Tamara Bielska

Undergraduate Student of the Primary School Teachers Training Faculty

SHEE “Donbas State Pedagogical University”

Sloviansk Donetsk region, Ukraine

Summary. The article analyzes the lexical expressive structure, built on the principle of anthropocentrism and actively used in its primary and secondary expressive function. It has been mentioned about the existence of universal and national and specific features in the designation of specific fragments of pictures of the world. To achieve this goal, first of all, it is necessary to carry out the semantic analysis of the vocabulary in the literature of the second half of the XVI century and, at the second, to figure out the functions of emotionally expressive vocabulary in Ukrainian literature of 80-90 years of XVI century. The practical significance of the article is that the results of the article can be used during elective courses, meetings of language group and during lessons in lexicology, text analysis, stylistics etc. in higher educational establishments.

Emotional and expressive vocabulary is particularly interesting in the plane of language and conceptual world view. In the vocabulary of Ukrainian literary language there is quite a few of the words that express different feelings – joy, anger, sorrow, admiration, and emotional assessment of people, events, various objects and phenomena of reality (happiness, sadness, love, native, sincere, bad, ugly). These words are of the specific kind of expressive vocabulary. As it is known, the expressive vocabulary can be used in all functional styles of literary language, but it is most actively used in the artistic and journalistic speech, in public speaking and conversational language. Imagery, certain categories of emotional words appear as one of the essential conditions of profound impact on the interlocutor.

To solve the problems of the investigation we use the descriptive method; method of contextual analysis focused on identifying aesthetic and semantic functions of language units in fiction. Analysis of different aspects predicted expressive vocabulary of complex methods and techniques using in order to clarify its fullest composition and specific features.

Key words: expressive vocabulary of language, language picture of the world, conceptual picture the world, styles of speech.